

קבר חוני המעגל ליד חצור הגלילית (צילום: דוד כהן)

חילופי צבעים בקבר חוני המעגל

קברי קדושים ותהליכים חברתיים־פוליטיים בישראל

חוני המעגל (להלן הקבר) משנות החמישים של המאה ה־20 ועד לימינו אלה. דמותו הפלאית של התנא חוני המעגל מתוארת במסכת תענית בתלמוד הבבלי. הוא "כלא" את עצמו במעגל שבנה, ובעת בצורת התפלל לאלוהים שימטיר על הארץ גשמי ברכה. תפילתו נענתה, ומאז רווח בקרב תושבי הארץ מנהג ההשתטחות על קברו בזמני עצירת גשמים ותפילה לגשם. לפי המסורת, חוני המעגל ונכדיו אבא חלקיה וחנון הנחבא קבורים במערה הנמצאת היום בפאתיה המערביים של חצור

1 ורם בילו, שחקר את "פולחן הקדושים" בארץ, מצא כי הוא משגשג בעיקר באזורי הפריפריה – בצפון הארץ ובדרומה, סמוך לעיירות פיתוח ולמושבים שהוקמו רחוק מהמרכז, ויושבו בעיקר על ידי עולים מצפון אפריקה. קשיי הקליטה של העולים, התעוררות התודעה העדתית בקרבם והחיבור למקום המגורים החדש, הביאו להתעוררות התופעה שהייתה נהוגה בארצות מוצאם. מאמר זה יתאר את האופי הדינמי של מתחמי קברי הצדיקים ואת המנהגים המתפתחים סביבם דרך סיפורו של ציון קבר

★ המחברת מודה לד"ר רותי פויכטינגר על הסיוע בכתיבת המאמר.

שמחה גואטה־בוקובזה – דוקטורנטית באוניברסיטת תל אביב. חוקרת את העיירה חצור הגלילית בשלושת העשורים הראשונים להקמת המדינה, בהנחיית פרופ' ירון צור ופרופ' אמיר גולדשטיין.

טקס אחד במאי, חצור 1956, ליד בניין ההסתדרות (באדיבות שמעון נוי, מתנ"ס חצור הגלילית)

הגלילית. על ציון הקבר יש כיום כתובת מאוחרת המציינת את ג' באייר כיום פטירתו של חוני המעגל. במועד זה, הסמוך ליום העצמאות, מתקיימת במתחם הקבר הילולה שנתית (זיארה).

קבר חוני המעגל

כבר בראשית המאה ה-13 זיהו עולי רגל יהודים את מקום קבורתו של חוני המעגל במערה הסמוכה לכפר הערבי פרע'ם שבגליל העליון. מאז שימש הקבר אתר עלייה לרגל ליהודים שביקרו בגליל, וחלקם פקד אותו לצורכי תפילה והערת בקשות. עם זאת,

המקום נשאר קטן וצנוע, ולא הפך לאתר המוני.

בשנת 1882 הוקמה המושבה ראש פינה סמוך לפרע'ם. איכרי ראש פינה המשיכו את המסורת של תושבי צפת ואיכרי גיא אוני (גלגולה הראשון של ראש פינה) של תפילה להורדת גשמי ברכה בשנות בצורת בקבר חוני המעגל. לעיתים הצטרפו לתפילותיהם גם תושביה הערבים של פרע'ם, שהאמינו אף הם בסגולת המקום ובהשפעתן של תפילות היהודים. באותה עת, בשלהי התקופה העות'מאנית ובתקופת המנדט שאחריה, לא הייתה עדיין מסורת לגבי תאריך פטירתו של הצדיק חוני המעגל, ולא נערכו במקום הילולות. כך סיפר על אותם ימים מנחם בן-אריה, בן הדור השלישי למייסדי ראש פינה:

שומר נאמן היה למערת חוני המעגל, הוא ר' אהרן קלר [...] דואג היה לנקות את המערה, לשפצה ולתקנה וכי נר תמיד יהא דלוק בה. בשנות הבצורת היה מארגן מניין ומאיץ בזקני צפת וראש-פנה לעלות ולהשתטח על קבר חוני המעגל להתפלל על הגשם. (מ' בן אריה, "סיפור תולדות ראש פינה וקורותיה", ארכיון ספרייה ע"ש אברהם בלום ז"ל, ראש פינה, מס' 1226)

העיירה חצור הגלילית הוקמה במסגרת "הערים החדשות" של ימינו כונו "עיירות פיתוח", במסגרת מדיניות פיזור האוכלוסין של שנות החמישים של המאה ה-20. מתיישביה הראשונים היו מפוני מעברת ראש פינה, בעיקר יוצאי צפון אפריקה, ואלה אימצו את קבר חוני המעגל וראו בדמותו פטרון קדוש. הדבר עורר בתושבי ראש פינה הוותיקים תחושה שהקבר הופקע מהם: "הוא (חוני) עובד עתה בשביל המרוקנים של חצור, יסיחו לך בראש פינה בשמינית

של לגלוג" ("מעריב", 21.1.1966). במושבה החלו אז תהליכי חילון מואצים, ולצידם ניסו התושבים לבדל את עצמם מתושבי חצור וממנהגייהם, שעליהם החלו להתבונן במבט אוריינטליסטי, כמקובל באותה תקופה. העלייה של אנשי ראש פינה לקבר נפסקה. המהירות שבה נזנח המנהג זמן קצר לאחר אימוץ המתחם על ידי תושבי חצור, מלמדת על רצונם של אנשי המושבה למנוע זיהוי שלהם עם הפרקטיקה התרבותית-מזרחית של תושבי העיירה. מניפת הצבעים שאפרוס להלן מאפיינת את התהליכים שעבר הקבר מאז הקמת חצור הגלילית ועד היום.

אדום: חגיגות האחד במאי 1955

מועצת הפועלים של חצור, שנוהלה על ידי מפא"י, בחרה לקיים את טקס האחד במאי 1955 בחורשת חוני המעגל. האתר נצבע באדום, אך האירוע תואר בעיתונות כקוריוז: תושבי חצור, שרובם ככולם בני עדות המזרח ובחלקם הגדול שומרי דת ומסורת, אשר אינם יודעים בין ימינם לשמאלם בהלכות סוציאליזם, חגגו את 'חג' האחד במאי בסעודה חגיגית ותפילות על קברו של חוני המעגל ברוב עם.

לו ידעו העולים לקברו של חוני המעגל מה יחסה של "תורת" אחד במאי אל הדת, לא רק שלא היו עולים לקברו של התנא חוני המעגל, אלא שגם את ה"חג" עצמו לא היו מקיימים. ("הבוקר", 4.5.1955)

הכותב לעג למניפולטיביות של מועצת הפועלים, שראשיה באו מיישובי הסביבה החילוניים. ואכן, ציון אחד במאי דווקא

רחבת קבר חוני המעגל, מאי 1995 (צילום: משה מילנר, לע"מ)

באתר הקבר הקדוש נועד לקרב את העולים, רובם מצפון אפריקה, לערכי חברת הרוב בארץ ולאירוע הסוציאליסטי המרכזי שלה. הרעיון היה לחבר בין החג לבין המנהגים המסורתיים של העולים, ובכך ליצור אצלם הזדהות עם ההסתדרות ועם ערכיה ולעצב מחדש את תרבותם הפוליטית. אך נראה שהיה זה אירוע חד פעמי, שכן בשנים הבאות צוינו טקסי אחד במאי במרכז העיירה, ליד בניין ההסתדרות.

כחול לבן : יום העצמאות 1961

ביום העצמאות תשכ"א (1961), שנת הי"ג למדינת ישראל, גויס מתחם הקבר על ידי ראש המועצה הראשון של חצור, הלל לנדסמן, לקיום החגיגות. לנדסמן, איש

העלייה השנייה וחבר קיבוץ איילת השחר, ניסה גם הוא לשלב את מסורת העולים עם החגים הלאומיים והחברתיים של המדינה ושל הקבוצות החברתיות הדומיננטיות שאליהן השתייך. לנדסמן הבין את חשיבות האתר לתושבים, ויחד עם רב העיירה, הרב דייעי עזיזי, ועם משרד הדתות דאג לשיפוצו: "נתגלגלה הזכות לחצור שקברו של חוני המעגל נמצא בשטחנו. [...] פינת חמד זו עטופה הוד קדומים" (לנדסמן אל משרד הדתות, א"מ ג- 12.5.63, 46527/17). לקראת האירוע גייס לנדסמן תרומות מקיבוצי הסביבה. הוא קיווה שהאירוע יחזק את זיקת תושבי חצור לחג ולמדינה, ויפתח בהם רגשות לאומיים. בחורשת הקבר, שנצבעה בצבעי כחול-לבן, הוא ערך חגיגת בר-מצווה לארבעים נערים מחצור שנולדו עם קום המדינה, וחילק להם ספרי תנ"ך. עבור לנדסמן התנ"ך נתפס כספר ההיסטוריה של העם העברי היושב על אדמתו וחי מעמל כפיו, לצד היותו מקור לערכים אוניברסליים כמו צדק וגאולה, שוויון וחיי עבודה. תחרויות ספורט היתוליות זוכו ("על האש") נועדו לבסס את האירוע כתחילתה של

מסורת, אך תאונת דרכים קשה שאירעה במקום, שבה נהרג הנער דניאל מישאלי ונפצעו נוספים, קטעה את המסורת באיבה. האתר המשיך למשוך מבקרים לאורך השנה, כולל ביום העצמאות, אך לא התקיימו בו עוד אירועים ציבוריים המוניים.

צבעוניות: ייסוד הילולה עממית-מסורתית

(סוף שנות השישים)

חזונו של לנדסמן לייסד מסורת של חגיגות יום העצמאות במתחם הקבר הצליח להתגשם כמעט עשור מאוחר יותר. בשנת 1965 התחולל בחצור מהפך פוליטי, שבו המפד"ל החליפה את מפא"י בראשות המועצה. נציגי תנועת המפד"ל הצעירים חברו לראשונה בהיסטוריה הפוליטית של העיירה לנציגי גח"ל, והקימו קואליציה מקומית שבראשה עמד שמואל דנינו, איש המפד"ל. ה"מהפך" הפוליטי הזה הקדים בכעשור תהליכים דומים שהתרחשו בהמשך ברשויות מקומיות נוספות ובבחירות הכלליות במדינה.

איש המפד"ל יצחק זריהן סיפר על ישיבה שנערכה בשנת 1969, ושתוצאותיה הפתיעו את משתתפיה. מטרת הישיבה הייתה לעצב חגיגת יום עצמאות מקומית שתתאים לצביון היישוב, כתחליף למופעי הבידור ששלח משרד ההסברה ליישובי העולים. בישיבה הוחלט לקיים הילולה המונית בקבר חוני המעגל, כזו שתחבר את התושבים למסורתם הארוכה, שנדחקה עד אז על ידי הממסד. ההזמנות, דפי סטנסיל פשוטים שעליהם סיפורי ניסים שקשורים בחוני המעגל ופרסום

טקס בר המצווה לילידי 1948 בחורשת חוני המעגל (באדיבות שמעון נוי, מתנ"ס חצור הגלילית)

נשים בקברו של חוני המעגל, מאי 1995 (צילום: משה מילנר, לע"מ)

מתיישרות וממשיכות להרים הרחוקים. הכל בזכותם. אם אני ב"רימה" ["מרה שחורה", מועקה בערבית], אני משתטח על הקבר ויורד מההר נקי ומאושר. (שאול ביבי,

"כולם פה קובאים בפוזה", "חדשות-שיחה מקומית", 14.4.1993)

על הזיקה הרגשית לקבר חוני המעגל, שלא הייתה מוגבלת ליוצאי צפון אפריקה בלבד, אפשר ללמוד גם מדבריו של פרופ' שמואל יעקבי, יליד חצור (1963) שמשפחתו היגרה מעירק, ושכיום הוא חוקר סרטן בארצות הברית:

בעת ביקורי בחצור, שבתי אל קברי הצדיקים. אני כבר פרופסור. שבתי חזרה אל האבנים, אשר נדמה, כי ציפו לשובי בסבלנות עשרות שנים. [...] אני לא באמת מאמין שאני צריך לגעת באבנים הללו, כדי להבטיח

שמשאלותיי יגיעו לאלוהים. ובכל זאת, מה מושך אותי עכשיו לגעת באבני הקבר? [...] הושטתי את כפות ידיי, ואחזתי באבנים. לתדהמת, כל בקשה, כל מחשבה, כמו היכתה באבן, ונהדפה בעוצמה חזרה לתוך ליבי. עצמתי את עיניי: לא האבנים, אלא הלב, הלב הוא קבר הצדיקים האולטימטיבי שלי, ואליו אני מגיע הכי טוב דרך נגיעה באבנים הדוממות האלו. (ש' יעקובי, "המתבונן", הוצאה פרטית,

2017, עמ' 122)

שחור ולבן : הופעת חסידות ברסלב בשנות האלפיים

בראשית שנות האלפיים התפתחה במתחם הקבר נוכחות של חסידות ברסלב מקומית, ברובה של תושבי חצור ממוצא צפון אפריקני. ליד ציון הקבר הוקמה ישיבת ברסלב, והוסדרה בו כניסה נפרדת לגברים ולנשים. תהליך דומה, שמשקף את הדומיננטיות הברסלבית, התרחש גם ב"צריף רמז", הקרוי על שם דוד רמז איש העלייה השנייה ושר החינוך והתרבות בשנות

האירוע, הודפסו בחופזה והופצו בבתי הכנסת בחצור. לתדהמת המארגנים באו לאירוע מאות משפחות, כשהנשים הופיעו עטויות במטפחות צבעוניות כמנהג צפון אפריקה. עם השנים הלך מספר המשתתפים וגדל, והגיע אף ל-20,000 חוגגים מכל רחבי הארץ.

ההתנהלות זו מלמדת שכשתושבי חצור לקחו על עצמם ליצור מסורת מקומית, הם הצליחו לסחוף אחריהם את הקהילה. אופיו המסורתי של האירוע נשמר עד סוף המאה ה-20, כשהנשים היו הדומיננטיות בו. הן מלמלו ברכות ותפילות, הזכירו קדושים וצדיקים כמו רבי מאיר, רבי שמעון וחוני המעגל, וסיפרו להם על תלאות היום-יום שלהן ועל דאגותיהן. יורם בילו מכנה את הפרקטיקות הללו "דת נשית", ומציע הסבר להצלחה המסחררת של הילולת חוני המעגל כבר מראשיתה, דווקא ביום העצמאות. לדבריו, ההילולה קשורה לאמונת התושבים שהצדיק מגן על חצור, שהייתה עד 1967 קרובה לגבול הסורי, ושבזכותו היא יצאה ללא פגע משתי המלחמות הקשות של אותן שנים, מלחמת ששת הימים

(1967) ומלחמת יום הכיפורים (1973).

באותן שנים נפוצו בקרב יוצאי צפון אפריקה בארץ סיפורים של אנשים שחלמו כי צדיקים ניצבים כחיילים על משמרתם להגנת היישוב. האמונה בסגולת ההגנה של הצדיקים על היישוב עולה גם מדבריו של תושב המקום:

הקברים של חוני המעגל ורבי נתן עוזיאל [הכוונה ליונתן בן עוזיאל, הקבור לפי המסורת בעמוקה], הם הקדושים הנסתרים שלנו. אני זוכר איך שנפלו בסביבה קטיושות הייתי רואה איך הקטיושות ככה עושות פישט באוויר, רואות את חצור,

גבר רוכן על קבר חוני המעגל שמכוסה בבד שעליו סמל "האש שלי" של ברסלב (צילום: דוד כהן)

הכניסה לקבר חוני המעגל, 2013 (צילום: ד"ר אבישי טייכר)

ראשית המדינה. הצריף הוקם בראשית שנות החמישים בחצור על ידי מועצת הפועלים, כמועדון חברתי-תרבותי של ההסתדרות ומפא"י. עם השנים הוא הפך לקן של תנועת הנוער העובד והלומד, ומאז 2008 הוא משמש תלמוד תורה של חסידות ברסלב.

ניסים לאון חקר את החיבור של תנועת התשובה החרדית-מזרחית לחסידות האשכנזית ואת ההתחדשות האתנית של חסידויות ברסלב וחב"ד. לדבריו, בשנים האחרונות חסידויות אלה נוכחות מאוד גם בהילולות צדיקים שזוהו בעבר עם יהדות צפון אפריקה. ואכן, התהליך המתרחש בקבר חוני

המעגל ובצריף רמז בחצור מסמל את השינויים הזהותיים שחלו בעיירה. תושביה, המתרחקים כבר שנים מהזהות הציונית-סוציאליסטית, שהונחתה עליהם בעבר על ידי מוסדות המדינה, מצמיחים "מלמטה" זהות חדשה. אומנם בזהות החדשה יש סממנים של תרבות דתית אשכנזית, אך אימוצה נובע מבחירה חופשית של החסידים.

חשוב לציין שבחצור יש גם מתנגדים לשינוי הזה, שיש לו גם פן מגדרי. אם בתקופה ה"צבעונית" עמדו הנשים בלב ההתרחשות החגיגית, הרי שבתקופת ה"שחור-לבן" החרדית נשמר המקום המרכזי לגברים, והנשים מודרות ממנו ומורחקות לשוליים.

צבעי האביב: חנוכה מסלול "נחל פאר-עם", פסח 2022

בפסח 2022 נחנך ליד מתחם הקבר מסלול ההליכה "נחל פאר-עם", על שם כפר העבודה התימני פאר-עם שהתקיים במקום בשנים 1950-1953, על אדמות הכפר הערבי פרע'ים. בטקס השתתפו ראש המועצה המקומית חצור הגלילית, שמעון סוויסה, נציגי מדרשת "אורות הגליל" ונציגים של רשות הניקוז "נחלים כנרת", הרשות לפיתוח הגליל, שותפות צח"ר והמתנ"ס המקומי.

המסלול משלב ערכי טבע עם מסורת דתית מקומית, ועתיד להיות מזוהה עם חצור כמו פרויקטים דומים ביישובים אחרים. הוא חלק מתוכנית פיתוח תיירותית של מתחם הקבר הכוללת

לעיון נוסף

1. י' בילו, "צדיקים, מהגרים ומסורות נודדות: ניעות ותמורות בפולחן הקדושים של יוצאי מרוקו בישראל", בתוך: א' מורנו ואחרים (עורכים), ההיסטוריה הארוכה של המזרחים - כיוונים חדשים בחקר יהודי ארצות האסלם (בהקרה לירון צור), הוצאת בן-גוריון, 2020, עמ' 345-367.
2. נ' לאון, "חסידות ברסלב והחרדיות המזרחית: התמקמות וביקורת", אלפיים ועוד, 2, תשע"ט, עמ' 210-241.
3. י' בילו, "להישאר בבית או: מדוע נחגגת הילולת חוני המעגל ביום העצמאות?", "הארץ", 30 באפריל 2006.
4. א' שחר וא' נצן-שיפטן, "עולם מעגלי, עולם ישר זווית: בין תל חצור לקבר חוני המעגל", זהויות 5, 2014, עמ' 99-130.
5. ד' גורן, "מערת חוני המעגל כאתר עלייה לרגל בעת עצירת גשמים", אימגו, 2019 (אוחזר ב-4.8.2022). <https://www.e-mago.co.il/Editor/history-2701.htm>